

8. Яковлев А. О. Філософські концепції освіти: методологічний і аналітичний потенціал / А. О. Яковлев // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2013. - № 2. - С. 91–100. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2013_2_13

УДК 18+168.522

Гурова І.В.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ЕСТЕТИЧНЕ ОБЛАШТУВАННЯ ОСЕЛІ ЯК ВТІЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СВІТОВІДНОШЕННЯ УКРАЇНЦІВ

Проблеми, що постають у статті, частково знаходять відображення у сучасній українській гуманітаристиці, зокрема у філософсько-культурологічних та мистецтвознавчих розвідках. Метою цієї статті є обґрунтування положення про те, що оздоблення житла є ментальною ознакою побуту українців, пов'язаною з провідними архетипами українського менталітету, виникнення яких зумовлювались впливом та естетичним осмисленням навколишньої природи. Орнаментування оселі й усіх ужиткових виникло і тривалий час фігурувало у народному побуті як захист від злих сил. Згодом оберегова функція все більше сходила нанівець, заступаючи місце естетичній, коли світ розумівся як художній твір, який творить сама людина.

Ключові слова: *етнокультурологія, менталітет, національні архетипи, етнонаціональне світовідношення, хронотоп, дивосад, святовідношення, орнаментування, оздоблення, прикрашання.*

Гурова І.В. Эстетическое обустройство жилья как воплощение национального мироотношения украинцев. *Проблемы, освещаемые в статье, частично находят отражение в современной украинской гуманитаристике, в частности в философско-культурологических и искусствоведческих исследованиях. Целью статьи является обоснование положения о том, что украшение жилища является ментальной чертой быта украинцев, связанной с ведущими архетипами украинского менталитета, возникновение которых обусловлено воздействием и эстетическим осмыслением окружающей природы. Декорирование дома и домашних вещей возникло и долгое время использовалось в народном быту как защита от злых сил. Впоследствии роль оберега все больше сходила на нет, заступая место эстетической функции, когда мир понимался как художественное произведение, которое творит сам человек.*

Ключевые слова: *этнокультурология, менталитет, национальные архетипы, этнонациональное мироотношение, хронотоп, дивосад, святоотношение, орнаментирование, отделка, украшение.*

Hurova I. Estetychne oblashtuvannya oseli yak vtilennya natsionalnogo svitovidnoshennya ukrayintsiv. The problems covered in the article are reflected in the modern Ukrainian humanities, in particular in philosophical and cultural studies and art studies. The purpose of this article is to substantiate the thesis that the decoration of the dwelling is a mental feature of the life of Ukrainians associated with the leading archetypes of the Ukrainian mentality, the emergence of which is due to the impact and aesthetic interpretation of the surrounding nature. The decoration of the house and household items arose and was used for a long time in folk life not just as decoration, but as protection from evil forces. Subsequently, the role of the guardian of more and more came to naught, taking the place of aesthetic, when the world was understood as a work of art created by the person himself.

Keywords: *ethnoculturology, mentality, national archetypes, ethnonational worldattitude, chronotope, divosad, sacredattitude, ornamentation, decoration, decoration.*

Формулювання проблеми у загальному вигляді. Побут українців та повсякденні культурні практики відрізняє схильність до оздоблювання своєї оселі: стіни традиційного житла прикрашались орнаментами та візерунками як ззовні, так і всередині; рясно орнаментувались ужиткові предмети – посуд, кераміка, іграшки, рушники, килими, ковдри; одяг мав численні вишивки, аплікації. Естетичність як національна риса виявляється також у дотриманні чистоти як у хаті, так і на подвір'ї, обов'язковій наявності паркану (огорожі), квітника та садочка. Саме в культурних практиках повсякдення формувалася власна міфологія, обрядова культура, традиції, що створювало неповторний космос буття українського народу. Через них втілювався народний естетизм, розуміння краси, прагматичності й доцільності. Такий художній світогляд сформувався на основі первинних прамodelей, архетипів колективного несвідомого (за К.-Г. Юнгом). В архетипах закріплені «першообрази», «першосмисли» чи «прасимволи» етнокультури [1, с.86].

Архетипи несуть певний символічний зміст, вони мають незмінну, позачасову структуру, водночас постійно розвиваються та обростають новими смислами. Завдяки національним архетипам закріплюються цілісність нації, складаються її специфічні культурні практики. Дім, Поле, Храм – головні українські архетипи, виокремлені видатним українським філософом С.Кримським. Земля, Велика Мати, Родина, Краса – основні архетипи українського менталітету, в яких виявляється самобутній характер української культури, її естетичний характер. Особливості національних архетипів та світовідношення (образ світу) сформувались завдяки специфіці природних умов у яких протікає соціальне буття народу, що викликає особливе переживання часу і простору як етнокультурного хронотопу (А.Личковах).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що постають у статті, знаходять відображення у розробках етнографів, мистецтвознавців, лінгвістів, філософів. Зокрема, у філософсько-культурологічних розвідках порушуються проблеми філософії етнокультури, аналізується естетика святовідношення в українській художній культурі, а також сакральні горизонти української культури через архетипи, хронотопи, сигнатури, регіональні аспекти етнокультурології, що є предметним полем досліджень В.Личковаха. Українська ментальність у контексті відродження національної духовності, роль та

значення архетипів у етнонаціональній культурі, поняття архетипу у народній культурі аналізуються В.Мициком, Н. Лисюк, М.Севериною, І.Стадник. Про специфіку відображення природно-кліматичних умов у традиційній побутовій культурі українців пише М.Шевченко. Мистецтвознавчі аспекти проблем традиційного українського побуту та окремих його складових розкриваються у роботах Л. Орел, М. Селівачова, С. Китової, З. Васіної, Л. Клочко, Ю. Мельничука, Т. Кара-Васильєвої, Ю.Нікішенка та ін.

Проте проблеми особливостей етнонаціонального світовідношення, світовідчуття, світосприйняття народу, що тисячоліттями жив на цій землі, і в яких відображаються ментальні настанови українців щодо естетичного ставлення до свого житла та побуту, ладу, довершеності, гармонії ще мало досліджені в культурології. Тому **метою статті** є обґрунтування положення про те, що прикрашання та оздоблення своєї оселі є ментальною ознакою побуту українців, пов'язаною з провідними архетипами українського менталітету, виникнення яких зумовлювались впливом та естетичним осмисленням навколишньої природи.

Виклад основного матеріалу. Поняття ментальності у науковій обіг ввели представники французької школи Анналів у першій третині ХХ ст., і це дало можливість відійти від чисто раціонального розуміння світогляду до чуттєвого світосприйняття, яке формувалося через переживання навколишнього світу в повсякденній діяльності. Важливість цього відкриття полягає у тому, що воно дозволяє пояснити специфічність світогляду-світосприйняття народу та зрозуміти особливості духовного світу, який втілюється у національній матеріальній культурі та національному мистецтві. Найяскравіше ментальність знаходить прояв у народній культурі, у мові, традиціях, звичаях, фольклорі, мистецтві. Відмінності кожної народної культури, в тому числі української, обумовлені, значною мірою, специфікою її етнічної ментальності.

Переживання усталених хронотопів, звичних форм руху, екзистенціали «просторовості», «часовості», «тілесності», «емоційності» формують культурні форми «життєвого світу» етносу, способи поведінки і комунікацій (В.Личковах). Замилування природою, красою рідної землі породило оспівування їх у фольклорі, призвело до появи універсальї міфологічної свідомості. М.Костомаров був переконаний, що оскільки краса природи є сталою і постійною, то це породило в українцях відчуття божої всеприсутності. Краса рідної природи вважалась виявом Божої прихильності до людей, які живуть на цій землі. Затвердженням краси як онтології Божої присутності підтримувався архетипічний статус софійності. Софійність – це мудрість самого буття, самих речей (С.Кримський). Виходячи з такої засадничої установки, світ розумівся як художній твір, який творить сама людина, або як квітучий сад, виплеканий творчою енергією людини, що перемагає смерть, зокрема прикладом може бути творчість художників доби бароко Г.Левицького чи Л.Тарасевича та багатьох інших.

Природні умови зумовлюють і специфіку матеріального виробництва, і духовну активність світогляду. В українському менталітеті тисячоліттями складався архетип ставлення до природи як до рідного, батьківського, що впливає з цінності всього природного в житті загалом. Це спонукало до діалогу з природою, звернення до її мудрості як у повсякденних практиках, так і у творчості. З іншого боку, наявність густих лісів та гаїв, численних річок, озер, розлогих степів, крутих гір, сповнених невідомого,

прихованого, таємничого, призводила до одухотворення природи, заселення її великою кількістю добрих та злих духів і язичницьких божеств. Як довела М. Гримич [2], багатство родючих ґрунтів призводило до сприйняття врожаю, передовсім, як такого, що визначаються, значною мірою, погодними умовами, які, на думку селян, залежали від Божої милості, на яку можна вплинути своїми діями та молитвами. Вірили також, що погодні умови можна змінювати за своїм бажанням і волею, що також сприяло поширенню в українців магічного ставлення до природи. Магічне мислення вплинуло на розвиток магічних практик та обрядів. Житло у XIII – XVII ст. наповнювалось магічними знаками та оберегами та спеціально оздоблювалось, уподібнюючись до сакральної споруди, храму. Так, орнаментувались усі отвори (двері, вікно, комин), щоб через них не потрапила нечиста сила. Часто помешкання прикрашались магічними орнаментами, в яких була умовність колориту і форми, здебільшого, далека від натуральних рослин. Завдяки цьому оселя перетворювалася на магічний оберіг, в якому кожна річ набувала особливого значення та сенсу.

Тип місцевої природи, за Г.Гачевим, а також характер людини і національний розум взаємно доповнюють одне одного. Саме тому українцям притаманне окультурювати, роблячи таким же гарним, як і навколишня природа, свій життєвий повсякденний світ, творити своє довкілля естетичним, орнаментуючи та оздоблюючи простір навколо себе. Подібне ставлення пояснюється за допомогою концепту «дивосад», який на думку В.Личковаха, являє собою єдність сакрального та естетичного в українському світовідношенні. Дивосад як архетипний образ, символізує особливості етнонаціонального світовідношення, менталітету та художньої культури: «українська естетична ідея в мистецтві пов'язана із СВЯТО-відношенням як в історії, так і в сьогоденні національної культури. *Світовідношення як святовідношення* – це виявлення універсальної цінності *sacrum*'у в українській “культурній душі” з її глибокою релігійністю та естетизмом» [1, с. 85].

Художнє осмислення оточуючого світу розпочалось за первісної доби і свідчило про появу світогляду, у якому чільне місце посідали образотворчість та міф. І.Нечуй-Левицький проаналізувавши українську міфологію дійшов висновку, що народ творив образи усіх своїх численних богів відповідно до свого психологічного характеру, перенісши із землі на небо особливості національного побуту та звичаїв [3]. Письменник виокремив естетичний бік народної міфології, яка вплинула на обрядовість та традиції народного життя, зокрема на ставлення до власної оселі, власного дому, сповненого затишку й матеріального та духовного комфорту. Піклуючись про облаштування оселі, хатній затишок, українці дбали про духовну чистоту Дому, вірили, що тим самим створюють гармонійні стосунки всередині своєї родини. Таке ставлення до свого помешкання перетворилось на стійкий народний звичай, дотримання якого наповнювало життєвий світ членів родини духовністю і відчуттям життєвого оптимізму.

Із появою житла світ набуває рис просторової організації, створюється універсальна точка відліку в просторі. Дім, як штучно створений людиною культурний простір, відокремлений від простору дикої природи, забезпечував господарям сприятливі умови для їхньої життєдіяльності. А родове обійстя, в якому протікало фізичне і духовне буття родини, ставало як міні-фортеця матеріальної і духовної спадщини українців,

завдяки якому створювався індивідуальний мікросвіт родини, нації в цілому [4]. Світ природи та традиційно-побутової культури сучасними дослідниками розглядаються як взаємозалежні.

Архетип Дому в українській ментальності пов'язує людину із зовнішнім світом, зменшеним до розмірів людини. Всесвіт знаходить своє продовження в домі, що уявляється його згустком, однією з граничних форм його ущільнення [5]. В українців центром Всесвіту, через який проходила світова вісь, вважався власний дім, а саме, хата, яка у народній ментальності утілювала ідею родини, її зв'язків із прашурами й нащадками. Дім, за С. Кримським, це святе довкілля буття, простір, де людина посідає чільне місце [6]. А споконвічною мрією кожного українця було бажання здійснитись у якості доброго господаря і вмілої господині, хазяйнувати у власному господарстві, доглядаючи свою ниву, ставок, млин, пасіку. Така діяльність розгорталась у межах буттєвих топосів Дому-оселі і Поля-землі.

Українська садиба, окрім сільської хати передбачала ще й «свій» простір, тобто місце постійного перебування родини у вигляді двору з квітником та садочку. Садок неначе продовжував штучно створений хатній простір і являв собою символ окультуреної природи, а квітник перед хатою став невичерпним джерелом рослинних прикрас та оберегів. Двір завжди територіально відділявся від «іншого» чи «чужого» світу огорожею, парканом з воротами. Ця особливість вирізняє українців, зокрема, від росіян, в яких не прийнято «городитися» (відділятися парканом) через общинний спосіб господарювання і проживання. В кожній українській оселі огорожа мала, передовсім, практичний характер: була необхідною для утримання значної кількості свійської худоби, але набула і сакральної функції: убезпечення «свого» простору від «чужого», потенційно небезпечного.

Мікросвіт українця гармонійно вписувався у світ природи, створюючи Красу своїми руками для себе і своєї родини. Цьому найперше сприяли родюча українська земля і, у зв'язку з цим, відносна легкість вирощування сільськогосподарських культур, що, по-перше, давало достатню кількість їжі, а, по-друге, залишало вільний час для творчості, адже лише сита людина може думати про Красу і втілювати її у своєму побуті. На зміст творчості впливала й гарна українська природа: оздоблення оселі, настінний живопис, вишивка чи декорування посуду зумовлювались естетичним осмисленням навколишньої природи. Тому, зокрема, оздоблення стін оселі мало декоративні орнаменти та малюнки, переважно рослинного характеру. Це не випадково, адже, рослина в українському орнаменті – це символ життя, який українські мислителі (Г.Кониський, Г.Сковорода) обстоювали у своїй творчості, пояснюючи, що спочатку все у природі квітує, потім з'являються плоди, згодом рослина всихає, але залишається насіння, з якого знову народжується нове життя. Тому в українській культурі рослинний орнамент символізував не смерть, а вічне відродження і життєво-родинне начало і цим знаменував онтологічний оптимізм українського народу (С.Кримський). Іноді зустрічались хати, де усі їх стіни як ззовні, так і зсередини, а також сіни дуже рясно декоровані рослинним орнаментом, і тоді про них говорили, що вони «як у віночку», або «поквітчані». Розпис виконував роль своєрідного оживлення природи, пов'язувався з її

життєтворчими силами. Сміслові ознаки народного розпису ставали частиною фольклорно-образного розуміння дійсності, природи, космологічних уявлень народу.

Рясно декорувався інтер'єр хати, усі прикраси в ній гармоніювали між собою: настінні розписи, візерунки килимів та квітчатих домотканих тканин, вишивки на рушниках, вишиті простирадла, подушки, писанки, розписаний посуд, дитячі іграшки, скрізь «домінувало замилювання, любов до взірної барвистості» [7, с 38]. Мало не кожна родина ткала настінні килими, які вішалися над ліжком, ними ж застелялись лави, рядна на долівку. Вони були з кольоровим тлом, з букетами квіток, що лягали по ньому правильно чергуючись з геометричним орнаментом. Скрині фарбували, переважно, у зелений колір, по якому малювали червоні квіти. Біля дверей розташовували мисник у черво-жовтих тонах як сховище для кераміки, куди виставляли її найгарніші зразки. Але селяни завітчували свою хату і живою зеленню з весни (зелених свят) аж до самої осені, а часом стіни прикрашались букетами із засушених квіток, «усі вони рівно зібрані і порозвішувані у певному порядку [7, с.51]. У розписах можна зустріти також мотиви релігійних, сімейних чи календарних свят. Так, зокрема на вхідні двері у деяких місцевостях наносився символ Дерева життя (Роду), і коли народжувалась дитина, то домальовували гілку, а коли помирав – на гілці з'являвся хрест.

На Середній Наддніпрянщині ще у 20-х роках ХХ ст. орнаментальне малювання здійснювали не лише хати, але й господарських будівель: повіток, кухонь, комор, хижок, льохів тощо. Передовсім, це був рослинний орнамент у вигляді вузьких довгих гірлянд, що облямовували вікна, двері, фриз, розташовувались понад призьбою. Все це разом створювало єдиний декоративний ансамбль усієї садиби. Прикметно, що настінні розписи щороку напередодні великих свят змивались і наносились нові зображення, таким чином оселя поставала оновленою, народжуючись знов, як і все у навколишній природі.

Яскравим прикладом побутування кольорового мальованого декорування як побіленої зовні хати, так і печі та стін всередині помешкання, а також меблів, скринь, посуду, килимів, одягу є петриківський розпис, що сягає корінням у архаїчну символіку, але розквітнув на Дніпропетровщині з ХVІІ ст., а у 2013 був внесений до Списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Традиції розпису передаються із покоління в покоління протягом століть, а самобутній орнамент з часом набув досконалого завершення. Нині петриківський орнамент має неповторні виражальні засоби, свою техніку, власний набір художніх образів. Велика яскрава квітка в центрі композиції – основний елемент петриківського розпису – як данина пишній природі Лівобережжя, як образ всього прекрасного, що є у ній. Традиції народного розпису і народного малярства розвивались і у ХХ ст. і в наш час. Усьому світу відомі «наївний живопис» Катерини Білокур, Марії Приймаченко та інших здобув світове визнання.

Піч – один із сакральних центрів хати, найбільш міфологізований і символічно значимий предмет побуту. Чим біліша і пишніша піч, тим кращим господарем вважався її власник, тому непорушним правилом було щодня підмазувати і чистити припічок, а щотижня його білити. Від трипільців сягає традиція рясно декорувати піч малюнками, що була пов'язана з ритуалом, спрямованим на забезпечення родинного добробуту.

У хатах заможних господарів печі викладались мальованими кахлями, у зображеннях і орнаментах яких виражались художні смаки, обереги, символічні зображення та побутове життя. З середини XIX ст. кахляні печі все частіше зустрічались в хатах міщан і селян середнього достатку. У XIX ст. кахлі розписували орнаментальними, переважно рослинно-квітковими та декоративними (зображення птахів, тварин, людей, будівель, тощо) малюнками. Орнаментальністю відзначаються кахлі з Канева, Ніжина й Конотопа (характерний «фіалковий» мотив); композиціями з квітів, птахів і тварин – кахлі з Сокаля, Щетині, сюжетними розписами з розмаїттям побутових сцен – кахлі з с. Сунки (Черкаська обл.), м. Ічня (Чернігівська обл.), Коломиї, Косова та ін.

У карпатській частині України, зокрема у гуцулів, естетичне оформлення предметно-просторового середовища оселі виявлялось у тому, що традиційне житло та вжиткові речі були дерев'яними, адже, як зазначав Г. Гачев, – саме з місцевих матеріалів розвивається досконала для даного регіону культура. Народні майстри надавали декоративного вигляду своїм оселям завдяки різноманітному різьбленню одвірків, карнизу, стовпців галереї та деталей огорожі. У народному уявленні житло об'єднувалось з іншими елементами повсякденного життя, зокрема, нижній елемент конструкції даху, називався «лиштва», як і низ натільної сорочки, і обидва ці елементи прикрашались орнаментом.

Символізм орнаментування будинків, форма традиційної української хати, використання майоліки з квітковим орнаментом в період Українського архітектурного модерну (перша половина XX ст.) перегукується зі здобутками народної творчості до 30-х років XX ст.

Висновок. Таким чином, тривале проживання української спільноти серед гарної природи у сприятливих для людини природно-кліматичних умовах спричинило преклоніння перед природними силами, одухотворене ставлення до природи, породило національне світовідношення як святovidношення, схильність до магії, чаклунства, причарувань з одного боку, а також оберегову магію з іншого. Орнаментування оселі й усіх ужиткових речей та одягу виникло і тривалий час фігурувало у народному побуті не просто як прикрашання, а захист від злих сил. Згодом оберегова функція сходила нанівець, все більше заступаючи місце естетичній, коли світ розумівся як художній твір, який творить сама людина.

Саме естетика національного святovidношення набуває системоутворюючого характеру як для прикрашання оселі, так у подальшому для всього українського мистецтва. Вона історично постає з архаїчних джерел і безпосередньо пов'язана з особливостями української ментальності. Тому архетипи софійності, краси та святковості пронизують всю українську образотворчість, набуваючи естетичних форм. Ментальною ознакою українців є прагнення прикрашати свій побут, архетип Дому постає в українській етнокulturі через парадигму понять «оселя» – «впорядкований побут» – «родина». А ідеї Краси і Творчості є взаємоутверджуваними.

Література:

1. Личковах В. А. Дивосад культури. Вибрані статті з естетики, культурології, філософії мистецтва / Володимир Личковах – Чернігів: 2006. – 170 с.
2. Гримич М. В. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців (Когнітивна антропологія) / Марина Гримич – К.: Віпол, 2000. – 380 с.
3. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / Іван Нечуй-Левицький. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
4. Скуратівський В. Святвечір: у 2-х кн. / Василь Скуратівський. – Кн. 1. – Київ: Перлина, 1994. – 288 с.
5. Башляр Г. Дім: поетика простору / Г. Башляр // Українські проблеми. - 1994. - № 4 - 5. - С. 92 – 95.
6. Кримський С. Архетипи української ментальності / С. Кримський // Проблеми теорії ментальності / відпов. редактор М.В. Попович. – Київ: Наукова думка, 2006. – С. 273-301.
7. Берченко Є.В. Настінне мальовання українських хат та господарських будівель при них / Є. Берченко // Держвидав України – Харків-Київ. – 1930. – 100 с.

УДК 130.121

*Павловський А.С.**Національний медичний університет імені О.О.Богомольця***ПОНЯТТЯ «СУТНІСТЬ ЛЮДИНИ» ТА «ПРИРОДА ЛЮДИНИ»
В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ**

В статті розкриваються зміст понять «сутність людини» та «природа людини», позаяк вони є базовими не тільки для антропології, практичної філософії, але й соціальної практики. Показано, що однозначної відповіді на питання щодо сутності та природи людини в сучасному західноєвропейському інтелектуальному дискурсі не існує, позаяк в межах різних парадигмальних підходів, його вирішення може істотно різнитися. Підкреслене різноманіття підходів щодо визначення понять «сутність людини» та «природа людини» поєднується з інтенцією антропологічного дискурсу на їх розмежування. Виявлено, що «сутність людини», це ті характеристики, які дають можливість виокремити людину серед інших живих істот. В цьому контексті, сутністю людини буде її духовність, яка, актуалізується завдячуючи самосвідомості й виявляється у здатності людини виходити за межі природного існування. В свою чергу, поняття «природа людини» варто використовувати тоді, коли мова йде про висхідну точку та ціль людини та її життя, а тому є всі підстави стверджувати її синкретизм, який виявляється через єдність природного, соціального та духовного.

Ключові слова: *сутність, природа, «сутність людини», «природа людини», людина, природа, сутність.*

Павловский А.С. Понятия «Сущность человека» и «природа человека» в контексте историко-философского дискурса. В статье раскрываются содержание